

MARIA SZYMANOWICZ* – LUBLIN

**ORGANY W KOŚCIOŁACH DEKANATU KLIMONTOWSKIEGO
DIECEZJI SANDOMIERSKIEJ.
INSTRUMENTY NIEZACHOWANE
W ŚWIEŹLE ŹRÓDEŁ ARCHIWALNYCH**

**ORGANS IN THE CHURCHES OF THE KLIMONTÓW DEANERY
OF THE SANDOMIERZ DIOCESE.
NON-PRESERVED INSTRUMENTS IN THE LIGHT
OF ARCHIVAL SOURCES**

Abstract

This article is based on 18th-, 19th- and 20th-century sources stored in archives in Kraków, Sandomierz and Radom. Analysis of the data obtained allowed the following conclusions. 16 unpreserved instruments were found in 10 churches in the Klimontów Deanery. For the most part, they were small positive organs with 3–10 voices and one manual keyboard. The exception was the 16-voice organ in the parish church in Goźlice. All instruments were located in the music choir. They served not only a musical function; painted and decorated with woodcarving, they were an important part of their temples' décor. Only one name of the organ builder is known, namely Grudecki [Grudziński], constructor of the organ in Goźlice. The makers of the remaining unpreserved instruments remain anonymous. Some of the organs were in poor condition and needed repair, and two were completely unusable. Two other instruments in Goźlice burned down during World War I and World War II.

Keywords: organ; Klimontów Deanery; Sandomierz Diocese

Translated by Marek Robak-Sobolewski

* Maria Szymanowicz – dr hab. muzykologii, prof. KUL, Instytut Nauk o Sztuce, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, zm. 3 grudnia 2024 roku w Radomiu
<https://orcid.org/0000-0001-7102-1675>

Streszczenie

Niniejszy artykuł powstał na podstawie XVIII-, XIX- i XX-wiecznych źródeł przechowywanych w archiwach w Krakowie, Sandomierzu i Radomiu. Analiza uzyskanych danych pozwoliła na wysnucie następujących wniosków. Na terenie dekanatu klimontowskiego w 10 kościołach stwierdzono istnienie 16 niezachowanych instrumentów. W większości były to niewielkie pozytywy, 3-10 głosów, z jedną klawiaturą ręczną. Wyjątek stanowiły 16-głosowe organy w kościele parafialnym w Goźlicach. Wszystkie instrumenty znajdowały się na chórze muzycznym. Pełniły nie tylko funkcję muzyczną; malowane i zdobione snydersko, stanowiły ważny element wystroju świątyni. Znałe jest tylko jedno nazwisko organmistrza, był nim Grudecki [Grudziński], budowniczy organów w Goźlicach. Twórcy pozostałych niezachowanych instrumentów zostają anonimowi. Niektóre organy były w złym stanie technicznym i wymagały naprawy, a dwoje zupełnie nie nadawało się do użytku. Dwa kolejne instrumenty w Goźlicach spłonęły w czasie działań I i II wojny światowej.

Słowa kluczowe: organy; dekanat klimontowski; diecezja sandomierska

Wprowadzenie

Niniejszy artykuł jest kontynuacją cyklu tekstów autorki na temat organów i organistów w diecezji sandomierskiej. Dotychczas ukazały się trzy artykuły dotyczące niezachowanych instrumentów w dekanatach: ożarowskim, zawichojskim i opatowskim¹. W przygotowaniu jest *Leksykon muzyków kościelnych diecezji sandomierskiej 1818-1992*.

Podstawą niniejszego opracowania są przede wszystkim źródła archiwalne zachowane w Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego w Sandomierzu, Archiwum Diecezjalnym w Sandomierzu oraz Archiwum Państwowym w Radomiu. W Krakowie oraz w Bibliotece WSD w Sandomierzu przechowywane są XVIII-wieczne protokoły wizytacji biskupich, w których znajdują się krótkie zapisy o organach. W Archiwum Diecezjalnym wykorzystano akta parafialne, które zawierają zbiór wszelkich akt z XIX, XX i XXI wieku dotyczących danej parafii: inwentarze kościołów, wizytacje pasterskie i dziekańskie oraz inne dokumenty. W radomskim Archiwum Państwowym zachowane są XIX-wieczne akta funduszów parafii oraz reperacji kościołów.

Przeprowadzona eksploracja powyższych źródeł i analiza uzyskanych danych pozwoliły na opracowanie zagadnienia historii organów w kościołach dekanatu klimontowskiego. W literaturze przedmiotu o niektórych z opisywanych instrumentów

¹ M. Szymanowicz, *Organy w kościołach dekanatu opatowskiego diecezji sandomierskiej. Instrumenty niezachowane w świetle źródeł archiwalnych*, „Roczniki Humanistyczne”, 69 (2021) z. 13, s. 83-100; też, *Organy w kościołach dekanatu ożarowskiego diecezji sandomierskiej. Instrumenty niezachowane w świetle źródeł archiwalnych*, „Roczniki Teologiczne”, 64 (2017) z. 13, s. 117-135; też, *Organy w kościołach dekanatu zawichojskiego diecezji sandomierskiej. Instrumenty niezachowane w świetle źródeł archiwalnych*, „Roczniki Humanistyczne”, 67 (2019) z. 12, s. 115-130.

są jedynie krótkie wzmianki². Uwzględniono aktualny podział administracyjny diecezji sandomierskiej. W przedstawionym artykule zastosowano następujące metody: historyczną, opisową, analizy i syntezy.

Tekst składa się z dwóch części. W pierwszej zamieszczono informacje o organach niezachowanych w poszczególnych parafiach w sposób uporządkowany chronologicznie. Określenie np. „Pozytyw sprzed 1727 roku” oznacza, że informacja o tym instrumencie, na jaką udało się autorce natrafić, pojawiła się po raz pierwszy w źródle z roku 1727. Podano także zwięzłe dane o instrumentach istniejących obecnie. Druga część to podsumowanie badań. Pogrupowano w niej uzyskane dane według następujących zagadnień: liczba organów, nazewnictwo, lokalizacja i wygląd zewnętrzny, wielkość i rodzaj instrumentów oraz inne szczegóły.

I. Informacje o organach w kościołach dekanatu klimontowskiego

1. Chobrzany, parafia pw. św. Jana Ewangelisty

Parafia została erygowana w XIV wieku. Kościół pierwotny zbudowano w 1333 roku, kolejny – ok. 1644 roku. W latach 1810-1816 wzniesiono kościół murowany, który spłonął wraz z plebanią w 1864 roku. Budowę obecnej świątyni ukończono w 1873 roku³.

1.1. Pozytyw sprzed 1727 roku

W aktach wizytacyjnych z 1727 roku w chobrzańskim kościele wymieniony jest drewniany chór muzyczny z organami – „Chorus Musicalis cum Organo ligneus”⁴. Więcej informacji o instrumencie przekazują kolejne akta wizytacyjne, z 1738 i 1748 roku. Zapisano w nich, że są to małe organy stałe o 5 głosach: „Chorus Musicus ligneus in quo Organum parvum stabile”⁵, „Chorus pro Cantare ligneus in quo organum habens vocem quiqu[e]”⁶. W wizytacji z 1782 roku wymieniony jest „Chur z Pozytywem zły”⁷.

1.2. Pozytyw przenośny sprzed 1846 roku

Zapis w „Inwentarzu kościoła” sporządzonym w roku 1846 przekazuje informacje o kolejnym instrumencie: „W środku Choru jest pozytyw ruchomy, zielono malowany z dwoma antabami żelaznemi, o siedmiu głosach, z tych pięć cynowe, dwa drewniane, o dwóch miechach na wierzchu umieszczonych – kłapami dwoma

² Zob. też, *Polska bibliografia organów*, t. I-V, Lublin 2011-2023.

³ *Rocznik Diecezji Sandomierskiej*, red. K. Kida, Sandomierz 2010, s. 169.

⁴ Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie (dalej: AKMK), Wizytacja z 1727 r., sygn. AV 22, s. 167.

⁵ AKMK, Wizytacja z 1738 r., sygn. AV 25, s. 89.

⁶ AKMK, Wizytacja z 1748 r., sygn. AV 46, s. 198.

⁷ Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Sandomierzu (dalej: BWSDS), Wizytacja z 1782 r., sygn. J 1476, s. 167.

z dwóch stron przeciwnych do zamykania opatrzoney”⁸. Pozytyw ten spłonął wraz z kościołem w roku 1864.

W nowo zbudowanej świątyni powstał trzeci instrument. Wzmianka o nim znajduje się w „Inwentarzu kościoła” z 1891 roku: [Na Chorze] „umieszczony jest nowy organ o ośmiu głosach z miechem cylindrowym, jeszcze zupełnie nie wystrojony, zbudowany w roku 1886, oszacowany rubli srebrem sześćset”⁹. Instrument istnieje do dziś¹⁰.

2. Goźlice, parafia pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny

Parafia została erygowana przed 1325 rokiem. Kościół pierwotny zbudowano ok. 1134 roku. W XIII wieku został uszkodzony i sprofanowany w czasie najazdów tatarskich. W 1554 roku Hieronim Ossoliński przemienił kościół na zbór kalwiński. W roku 1620 Zbigniew Ossoliński usunął kalwinów, świątynia została rozbudowana i poświęcona w 1636 roku. Uległa spaleniowi w czasie działań wojennych w roku 1915. Po odbudowie została powtórnie spalona w czasie II wojny światowej, w 1945 roku. Odbudowano ją w latach 1946-1948¹¹.

2.1. Organy sprzed 1727 roku

Pierwsze informacje o organach stałych umieszczonych na malowanym chórze muzycznym zamieszczone są w wizytacjach z 1727 i 1738 roku – „Chorus Musicalis ligneus coloribus adornatus, in eo est Organum fixum”¹²; „Chorus Musicus duplex (...) ligneus coloribus depictus cum Organo stabili”¹³. Z kolejnego źródła wiadomo, że instrument miał 16 głosów¹⁴. W wizytacji z roku 1782 odnotowano: „Chur na czterech słupach nowy z pozytywem o trzech miechach złym iednym”¹⁵. „Inwentarz kościoła” z 1819 roku przekazuje następującą informację: „Organy postawione na Hurze drewnianym do którego wniście po schodach złych, drzwiczkami zgóry zamykanych. W tych Organach iest głosow 16 do tych są trzy miechy, które to organy w całej swej budowie potrzebują reperacyi”¹⁶. Instrument wymieniany jest jeszcze w 1836 roku: „Organ Naprzeciw wielkiego Ołtarza na słupach drewnianych postawiony, mający 16 głosów i trzy miechy w złym stanie”¹⁷. W dokumencie „Wyrachowanie kosztów na remont kościoła” z 1845 roku odnotowano, aby: „Organ nowy w miejsce dotychczasowego zde-

⁸ Archiwum Diecezjalne w Sandomierzu (dalej: ADS), Akta parafii Chobrzany 1819-1859, k. 194v.

⁹ ADS, Akta parafii Chobrzany 1859-1983, k. 305.

¹⁰ Informacja od organisty Michała Spyry.

¹¹ *Rocznik Diecezji Sandomierskiej*, s. 171.

¹² AKMK, Wizytacja z 1727 r., sygn. AV 22, s. 233.

¹³ AKMK, Wizytacja z 1738 r., sygn. AV 25, s. 196.

¹⁴ AKMK, Wizytacja z 1748 r., sygn. AV 46, s. 122.

¹⁵ BWSDS, Wizytacja z 1782 r., sygn. J 1476, s. 50.

¹⁶ ADS, Akta parafii Goźlice 1797-1840, k. 224v.

¹⁷ ADS, Akta parafii Goźlice 1797-1840, k. 319v.

zelowanego zaprowadzić wraz z miechami”¹⁸. W roku 1851 Dozór Kościelny wystosował pismo do Rządu Gubernialnego Radomskiego, w którym zaznaczył, „że nie ma potrzeby sprawiania nowego organu, gdyż dotychczasowy, przy dokładnem wyreperowaniu może być na długi czas użyteczny”¹⁹. Instrument zachowano, został wyremontowany i częściowo przebudowany w roku 1856, kosztem 150 rs. Zakres przeprowadzonych prac był następujący: „Organ dawny kompletnie wyreštaurowano, cały rozebrano i przerobiono, był albowiem tak urządzony że Organista grając, był plecami do ołtarza wielkiego obrócony, a teraz zwrócony iest bokiem, skutkiem czego klawiaturę całą przerobiono, wszystkie piszczałki pomniejsze metalowe przetopiono, większe poprostowano, piszczałki drewniane nowe porobione, pedał zmieniono”²⁰. Tak wyreštaurowane organy służyły parafii goźlickiej jeszcze blisko 30 lat, wymieniane są w kolejnych źródłach kościoła²¹.

2.2. Organy zbudowane w 1882 roku

Nowy instrument powstał w roku 1882, zbudował go Grudecki [Grudziński]. Miał 12 głosów, pedał, miech cylindrowy, kosztował 1000 rubli rs²². Źródła przekazują informację, że powstał na koszt miejscowego plebana i parafian. Organy Grudeckiego [Grudzińskiego] zostały zniszczone wraz z kościołem w czasie działań wojennych w 1915 roku, o czym informuje „Wykaz strat powstałych wskutek pożaru od ognia armatniego (...)”²³. W odbudowanej świątyni do akompaniamentu w czasie nabożeństw służyła fisharmonia o dwóch klawiaturach²⁴.

2.3. Organy z 1938 roku

W protokole z wizytacji pasterskiej z 1936 roku znalazł się zapis o pilnej potrzebie budowy nowych organów. Starania w tym względzie podjęto w roku 1938. Projekt chóru i szafy organowej wykonał inżynier Fr. Mączyński²⁵. W protokole wizytacji pasterskiej z 1940 roku znalazł się następujący zapis: „X. Aleksiewicz sprawił w ostatnich latach wspaniały organ i bardzo szczęśliwie urządził nowy chór”²⁶. Z notatki w „Kronice Diecezji Sandomierskiej” wiadomo, że instrument miał 11 głosów, kosztował 9000 zł. Poświęcił go bp Jan Kanty Lorek dnia 4 września 1938 roku, a okolicznościowy koncert wykonał ks. Henryk Błasikiewicz²⁷. W czasie działań wojennych 1944-1945 świątynia w Goźlicach została po raz kolejny zniszczona, a z nią nowo zbudowane organy.

¹⁸ Archiwum Państwowe w Radomiu (dalej: APR), Akta reperacji kościoła w Goźlicach 1824-1865, RGR I sygn. 5727, s. 125.

¹⁹ APR, Akta reperacji kościoła w Goźlicach 1824-1865, RGR I sygn. 5727, s. 187 (rys. s. 399).

²⁰ APR, Akta reperacji kościoła w Goźlicach 1824-1865, RGR I sygn. 5727, s. 479.

²¹ ADS, Akta parafii Goźlice 1848-1983, k. 164.

²² ADS, Akta parafii Goźlice 1848-1983, k. 209v.

²³ ADS, Akta parafii Goźlice 1848-1983, k. 238.

²⁴ ADS, Akta parafii Goźlice 1848-1983, k. 254.

²⁵ ADS, Akta parafii Goźlice 1848-1983, k. 338.

²⁶ ADS, Akta parafii Goźlice 1848-1983, k. 341.

²⁷ M. Szymanowicz, *Wiadomości o organach w „Kronice Diecezji Sandomierskiej” z lat 1914-1992*, „Studia Organologica”, 6 (2018) s. 336.

W odbudowanym po wojnie kościele goźlickim następny instrument zbudował w 1947 roku Wacław Biernacki. Organy mają 10 głosów, funkcjonują do dziś²⁸.

3. Kleczanów, parafia pw. św. Katarzyny Dziewicy i Męczennicy

Parafia w Kleczanowie prawdopodobnie istniała już w XI wieku. Pierwszy kościół był konsekrowany ok. 1070 roku. Został zburzony ok. 1240 roku przez Tatarów. Nową świątynię ufundował Bolesław Wstydlivy, służyła ona wiernym do roku 1690. Wówczas zbudowano kolejny kościół, który istnieje do dziś. W czasie II wojny światowej został częściowo uszkodzony, ale w następnych latach naprawiony²⁹.

3.1. Pozytyw sprzed 1727 roku

W latach 1727-1782 w kościele parafialnym w Kleczanowie wymieniany jest 3-głosowy pozytyw: „Chorus Musicalis cum Organo parvo ligneus”³⁰; „Chorus Musicus simplex cum Organo parvo magna reparatione indigente”³¹; „Chorus p[ro] Cantoribus ligneus Nullo colore pictus habens organum cum vocibus 3”³²; „Pozytyw mały z głosami trzema”³³; „Chur na dwóch słupach wsparty na którym nadpsuty Pozytyw”³⁴.

3.2. Pozytyw sprzed 1789 roku

W kolejnym źródle, z roku 1789, wzmiankowany został „Pozytyw nowy o pięciu głosach, z których jeden zepsuty”³⁵. Instrument po ponad 20 latach użytkowania był już zniszczony. W roku 1810 odnotowano: „Na Chórze Organ czyli Pozytyw stary spustoszony o pięciu głosach w Formie Kwadratu”³⁶. W 1824 roku w „Inwentarzu kościoła” potwierdzono bardzo zły stan instrumentu: „(...) pozytywek o dwóch mieszkach lecz zupełnie zdezelowany i całkiem nie do użycia”³⁷. Instrument prawdopodobnie został gruntownie wyremontowany, skoro w 1846 roku jego stan określono jako „dobry”³⁸. Kolejna naprawa miała miejsce w roku 1856. Zakres przeprowadzonych prac zapisany został w protokole rewizyjno-odbiorczym dopełnionej restauracji Kościoła: „Pozytyw cały zniszczony i zdezelowany kompletnie rozebrano, windladę nową dorobiono, 16 piszczałek nowych inne poprostowano i polutowano, klawiaturę wyreperowano, miechy na nowo wyklejono, pozytyw

²⁸ ADS, Akta parafii Goźlice od 1983, k. 3; P. Lipa, *Niezabytkowe organy na terenie województwa świętokrzyskiego*, w: *Organy i ludzie II. Katalogi, opracowania, refleksje*, Warszawa 2020, s. 263.

²⁹ *Rocznik Diecezji Sandomierskiej*, s. 174.

³⁰ AKMK, Wizytacja z 1727 r., sygn. AV 22, s. 163.

³¹ AKMK, Wizytacja z 1738 r., sygn. AV 25, s. 85.

³² AKMK, Wizytacja z 1748 r., sygn. AV 46, s. 378.

³³ AKMK, Wizytacja z 1764 r., sygn. AV 51, k. 155v.

³⁴ BWSDS, Wizytacja z 1782 r., sygn. J 1476, s. 230.

³⁵ ADS, Akta parafii Kleczanów 1801-1844, k. 11.

³⁶ ADS, Akta parafii Kleczanów 1801-1844, k. 83.

³⁷ ADS, Akta parafii Kleczanów 1801-1844, k. 60v.

³⁸ ADS, Akta parafii Kleczanów 1844-1983, k. 57v.

złożono i wystrojono (...) za sumę 100 zł³⁹. Instrument po tak gruntownej naprawie jeszcze służył parafii przez blisko 30 lat.

W 1884 roku zbudowano nowe organy. Informacja o tym znajduje się w „Inwentarzu kościoła” z roku 1892: „Na chórze organek o 4ch głosach bardzo dźwięcznych i przyjemnych dla ucha, sprawiony przed ośmiu laty kosztem parafian za staraniem byłego wówczas proboszcza Księdza Władysława Kłosińskiego”⁴⁰. Instrument istnieje.

4. Klimontów, parafia pw. św. Józefa

Parafia została erygowana w 1640 roku. Kościół zbudowano w latach 1643-1650. Świątynia uległa częściowemu zniszczeniu podczas najazdu szwedzkiego, przywrócono ją do pełnej świetności w latach 1721-1758⁴¹.

4.1. Pozytyw przenośny sprzed 1738 roku

W aktach wizytacyjnych parafii klimontowskiej z 1727 roku nie ma informacji o organach. Pierwsza wzmianka o nich pochodzi z roku 1738: „Choru[s] Musicus ligneus (...) non depictus cum Organo parvo mobili”; Pozytef szkatulny zły prosty⁴². Z kolejnych źródeł wiadomo, że ów instrument miał 5 głosów⁴³.

Organy stałe, istniejące do dziś, zbudowano ok. 1782 roku. W wizytacji z tegoż roku odnotowano: „Chur z Pozytywem nowy pięknie i wybornie ozdobiony”⁴⁴. W „Inwentarzu kościoła” z 1819 roku zapisano: „Chór muzyczny z Organem naprzeciw Wielkiego Ołtarza błękitnie odmalowany częścią wyłaczany”; „Organ naprzeciw Wielkiego Ołtarza na arkadzie środkowej Kościoła przez ś.p. Xiędza Wojciecha Boxe Radoszewskiego proboszcza wystawiony”⁴⁵.

5. Klimontów, kościół rektoralny pw. Najświętszej Maryi Panny i św. Jacka

Kościół i klasztor poddominikański zostały ufundowane w 1613 roku, budowę ukończono w roku 1623. W 2006 roku kościół zyskał status rektoralnego⁴⁶.

5.1. Organy z XVII wieku

Aleksandra Patalas, omawiając życie muzyczne w klasztorach dominikańskich, pisze: „(...) zapewne już w latach 1620-1630 zbudowano w kościele chór muzycz-

³⁹ ADS, Akta parafii Kleczanów 1844-1983, k. 225; APR, Akta reperacji kościoła i zabudowań plebańskich w Kleczanowie 1821-1859, sygn. RGR I 5854, s. 576.

⁴⁰ ADS, Akta parafii Kleczanów 1844-1983, k. 329.

⁴¹ *Rocznik Diecezji Sandomierskiej*, s. 175.

⁴² AKMK, Wizytacja z 1738 r., sygn. AV 25, s. 212, 560.

⁴³ AKMK, Wizytacja z 1748 r., sygn. AV 46, s. 134; Wizytacja z 1764 r., sygn. AV 51, k. 79.

⁴⁴ BWSDS, Wizytacja z 1782 r., sygn. J 1476, s. 35.

⁴⁵ ADS, Akta parafii Klimontów 1800-1844, k. 111v., 112v.; ks. Wojciech Boxa Radoszewski był proboszczem parafii Klimontów w latach 1776-1796, zob. J. Wiśniewski, *Dekanat sandomierski*, Radom 1915, s. 59-60.

⁴⁶ *Rocznik Diecezji Sandomierskiej*, s. 178.

ny wraz z organami”⁴⁷. W wizytacji z 1782 roku nie ma informacji o organach w kościele klasztorным.

Obecnie w kościele poddominikańskim znajduje się 11-głosowy pozytyw. Przez Jerzego Gołosa i Ewę Smulikowską datowany jest na pierwszą połowę XVII wieku, przez Aleksandrę Patalas – na koniec XVII wieku, przez Waldemara Kapcia – na pierwszą połowę wieku XVIII⁴⁸.

6. Mydlów, parafia pw. Wniebowzięcia Matki Bożej

Parafia powstała przed rokiem 1326. Istniało pięć kolejnych kościołów drewnianych, piąty zbudowano po II wojnie światowej. Obecna, murowana świątynia została wzniesiona w latach 1977-1979⁴⁹.

6.1. Pozytyw sprzed 1721 roku

W źródłach kościoła parafialnego w Mydlowie z lat 1727-1819 wymieniany jest 5-głosowy pozytyw stały, umieszczony na chórze muzycznym⁵⁰. W 1782 roku wzmiankowano „Chur z pozytywem także ozdobiony”⁵¹. Z kontekstu zapisu wynika, że chór ozdobiony był podobnie jak ołtarze i ambona. W roku 1819 odnotowano: „na chórze pozytyw”⁵².

6.2. Organy z 1885 roku

Informacja o nowo zbudowanym instrumencie znajduje się w „Inwentarzu kościoła” z 1889 roku: „Organ cały nowy, którego robota rozpoczęła się w roku 1885, z miechem cylindrowym, o osmi głosach, piszczałki przeważnie cynowe, potrzebuje jeszcze dostrojenia”. Instrument kosztował 800 rs⁵³. Był odrestaurowany i nastrojony w roku 1931, kosztem 4000 zł⁵⁴. W 1950 roku nie było już organów, do nabożeństw akompaniowano na fisharmonii.

Obecnie funkcjonują 12-głosowe organy zbudowane przez Józefa Bułę⁵⁵.

7. Obrazów, parafia pw. św. Apostołów Piotra i Pawła

Parafia została erygowana przed rokiem 1326. Istniały dwa kolejne kościoły drewniane. Obecnie istniejąca świątynia została zbudowana w latach 1760-1782⁵⁶.

⁴⁷ A. Patalas, *Życie muzyczne w klasztorach dominikańskich prowincji polskiej nieutrzymujących stałych kapel*, w: *Życie muzyczne w klasztorach dominikańskich w dawnej Rzeczypospolitej*, red. A. Patalas, Kraków 2016, s. 41.

⁴⁸ J. Gołos, *Polskie organy i muzyka organowa*, Warszawa 1972, s. 315; E. Smulikowska, *Prospekty organowe w dawnej Polsce*, Wrocław 1989, s. 165, il. 89; Patalas, *Życie muzyczne w klasztorach dominikańskich*, s. 248.

⁴⁹ *Rocznik Diecezji Sandomierskiej*, s. 179.

⁵⁰ AKMK, Wizytacja z 1727 r., sygn. AV 22, s. 206; Wizytacja z 1738 r., sygn. AV 25, s. 147; Wizytacja z 1748 r., sygn. 46, s. 65; Wizytacja z 1764 r., sygn. AV 51, k. 67.

⁵¹ BWSDS, Wizytacja z 1782 r., sygn. J 1476, s. 68.

⁵² ADS, Akta parafii Mydlów 1819-1983, k. 2.

⁵³ ADS, Akta parafii Mydlów 1819-1983, k. 85v.

⁵⁴ ADS, Akta parafii Mydlów 1819-1983, k. 115.

⁵⁵ Lipa, *Niezabytkowe organy*, s. 290.

⁵⁶ *Rocznik Diecezji Sandomierskiej*, s. 180-181.

7.1. Organy i pozytyw sprzed 1738 roku

W wizytacji kościoła parafialnego w Obrazowie z 1727 roku odnotowano: „Chorus Musicalis cum Organo ligneus”⁵⁷. W kolejnym źródle wymienione są dwa instrumenty – duże organy stałe i drugie przenośne: „Chorus Musicus (...) cum Organo Maiori stabili et altero mobili”⁵⁸. W 1748 roku instrumentów nie uwzględniono w wykazie sprzętów kościelnych. W 1764 roku wymieniono jedynie instrument przenośny: „Chorus musicalis (...) Organum scriniaie parvum”⁵⁹.

Obecnie funkcjonują organy zbudowane ok. 1782 roku. W wizytacji parafii z tegoż roku odnotowano: „Chur murowany na którym Organy wspaniałe o głosach 16 z pedałem ieszcze nie malowane”⁶⁰. Instrument wzmiankowany jest w źródłach do 2012 roku. W „Inwentarzu kościoła” z roku 1934 odnotowano: „Na podłodze [chóru] są ustawione organy o dwóch strukturach w stylu barokowym, pomalowane i pozłocone, o 10 głosach w manuale i 6 w pedale. Niektórych piszczałek brak, inne zepsute. W roku 1905 odrestaurowane nieco, otrzymały zamiast 2 miechów prostej konstrukcji zdezelowanych jeden miech. Dziś również wymagają remontu. Miech ustawiono w niszy po wyłamaniu bocznego muru”⁶¹. W kolejnym „Inwentarzu kościoła”, z 1953 roku, zapisano, że organ został zniszczony w 1944 roku, ale częściowo odrestaurowany. Brakowało piszczałek frontowych⁶². Owa restauracja miała miejsce w roku 1951. W „Kronice Diecezji Sandomierskiej” odnotowano: „(...) przystąpiono do naprawy organu (...). Po rozbiciu udało się uruchomić 10 głosów manuału i zrekonstruowano szafę na pedał, którego jeszcze brak”⁶³. W roku 1960 instrument nie nadawał się już do użytku: „Dużo piszczałek brak a inne są zepsute. Zamiast zniszczonych organów używana jest do nabożeństw fisharmonium”⁶⁴. Zniszczony instrument naprawiono. Informacja o tym znajduje się w wizytacji kanonicznej z 1967 roku: „Gruntownie odrestaurowano i uzupełniono nowymi głosami organy”⁶⁵. W 2012 roku instrument został wpisany do rejestru zabytków ruchomych, wraz z innym wyposażeniem kościoła⁶⁶.

8. Olbierzowice, parafia pw. św. Wawrzyńca

Parafia została erygowana przed rokiem 1326. Pierwszy kościół zbudowano w 1326 roku, kolejny powstał w roku 1468 i funkcjonował do początku XX wieku. Od połowy XVI wieku do roku 1604 był w rękach arian. Po wypędzeniu arian parafią zarządzał przeor dominikanów z Klimontowa. Obecnie istniejąca świątynia została zbudowana w latach 1910-1913⁶⁷.

⁵⁷ AKMK, Wizytacja z 1727 r., sygn. AV 22, s. 171.

⁵⁸ AKMK, Wizytacja z 1738 r., sygn. AV 25, s. 102.

⁵⁹ AKMK, Wizytacja z 1764 r., sygn. AV 51, k. 246v.

⁶⁰ BWSDS, Wizytacja z 1782 r., sygn. J 1476, s. 241.

⁶¹ ADS, Akta parafii Obrazów 1843-1983, Inwentarz kościoła z 1934 r., k. 6.

⁶² ADS, Akta parafii Obrazów 1843-1983, k. 350.

⁶³ Szymanowicz, *Wiadomości o organach*, s. 338.

⁶⁴ ADS, Akta parafii Obrazów 1843-1983, Inwentarz z 1960 r., k. 13.

⁶⁵ ADS, Akta parafii Obrazów 1843-1983, k. 378.

⁶⁶ ADS, Akta parafii Obrazów 1984-2018 [npg].

⁶⁷ *Rocznik Diecezji Sandomierskiej*, s. 182-183.

8.1. Pozytyw sprzed 1727 roku

W aktach wizytacyjnych kościoła parafialnego w Olbierzowicach z lat 1727-1764 wymieniane są 6-głosowe organy stałe: „Chorus Musicalis ligneus cum Organo fixo”⁶⁸; „Chorus Musicus parvus ligneus cum Organo parvo stabili”⁶⁹; „Chorus pro cantoribus reparatione indigens in quo organum cum sex vocibus similiter reparatione indigens”⁷⁰. Instrument wzmiankowany jest jeszcze w roku 1764: „Organum positivum continens sex voces”⁷¹.

8.2. Pozytyw sprzed 1782 roku

Kolejny instrument wymieniony jest w aktach wizytacyjnych parafii z 1782 roku: „Ambona niebiesko malowana z Churem na którym Pozytyw także malowany o ośmiu głosach”⁷². W roku 1884 w źródłach odnotowano: „Na chórze znajduje się Melodykon, bo organ zniszczony”⁷³.

Obecnie w olbierzowickim kościele znajdują się 21-głosowe organy zbudowane przez Wacława Biernackiego w 1959 roku⁷⁴.

9. Szczeglice, parafia pw. św. Jerzego

Parafia została erygowana przed rokiem 1326. Pierwotnie istniał kościół drewniany, następnie wzniesiono murowany, który stanowi prezbiterium obecnie istniejącej świątyni. W roku 1879 dokonano jego gruntownej przebudowy. Wówczas rozebrano fronton łącznie z wieżą i przedłużono kościół o 8 metrów, nadając mu ostateczny kształt⁷⁵.

9.1. Pozytyw sprzed 1727 roku

W źródłach dotyczących parafii w Szczeglicach od 1727 roku wymieniane są 10-głosowe organy stałe: „Chorus Musicalis ligneus in quo Organum vocum decem fixum”⁷⁶; „Chorus Musicus ligneus simplex cum Organo stabili”⁷⁷; „Chorus pro Cantoribus ligneus vario colore depictus in quo Organum habens voces decem”⁷⁸. 10-głosowe organy umieszczone na chórze muzycznym wzmiankowane są także w roku 1764⁷⁹. W wizytacji z 1782 roku wymieniony jest „Chur z Pozytywem dobry”⁸⁰. Kolejną informację o tym instrumencie przekazuje „Inwentarz kościoła” z 1830 roku: „Chor Muzyczny (...) na którym jest pozytyw o dwu miechach,

⁶⁸ AKMK, Wizytacja z 1727 r., sygn. AV 22, s. 231.

⁶⁹ AKMK, Wizytacja z 1738 r., sygn. AV 25, s. 191-192.

⁷⁰ AKMK, Wizytacja z 1748 r., sygn. AV 46, s. 72.

⁷¹ AKMK, Wizytacja z 1764 r., sygn. AV 51, k. 15.

⁷² BWSDS, Wizytacja z 1782 r., sygn. J 1476, s. 29.

⁷³ ADS, Akta parafii Olbierzowice 1859-1983, Protokół z 1884 r., k. 4.

⁷⁴ Lipa, *Niezabytkowe organy*, s. 271.

⁷⁵ *Rocznik Diecezji Sandomierskiej*, s. 184-185.

⁷⁶ AKMK, Wizytacja z 1727 r., sygn. AV 22, s. 227.

⁷⁷ AKMK, Wizytacja z 1738 r., sygn. AV 25, s. 184.

⁷⁸ AKMK, Wizytacja z 1748 r., sygn. AV 46, s. 90.

⁷⁹ AKMK, Wizytacja z 1764 r., sygn. AV 51, k. 45v.

⁸⁰ BWSDS, Wizytacja z 1782 r., sygn. J 1476, s. 95.

piszczałki częścią drewniane, częścią cynowe (...) w dobrym stanie, albowiem świeżo przez wychodzącego plebana WX Maiewskiego kosztem wyreperowany⁸¹. W „Inwentarzu kościoła” z 1884 roku wymieniony jest „Organ, bez pedału, świeżo restaurowany”⁸². Podobną w treści informację zawierają akta wizyty kanonicznej z 1887 roku: „Organ jest nie wielki, bez pedału, dwa razy przez poprzedniego Księdza restaurowany, jest w niezłym stanie”⁸³. Instrument pełnił swoją funkcję do roku 1928, kiedy to orzeczono, że „zupełnie nie nadaje się do użytku”⁸⁴. Jerzy Gołos datuje powstanie tegoż pozytywu na wiek XVII⁸⁵.

Obecnie w szczeglickim kościele znajdują się 13-głosowe, 2-manualowe organy zbudowane przez Zygmunta Kamińskiego z Warszawy w 1958 roku⁸⁶.

10. Świątyniki, parafia pw. św. Jadwigi Śląskiej

Istniała tu drewniana kaplica. W latach 1889-1890 zbudowano kaplicę murowaną, w której odprawiane były nabożeństwa. Parafia została erygowana w roku 1946, Msze św. odprawiano w dawnej kaplicy. Kościół parafialny powstał w latach 1975-1976⁸⁷.

W kaplicy akompaniowano na fisharmonii. W 1967 roku organy zbudował Jarosław Kałużyński [Kałużyński] z Wronek⁸⁸.

II. Podsumowanie danych o organach niezachowanych

1. Liczba organów

W parafiach obecnie przynależących do dekanatu klimontowskiego, po eksploracji źródeł i analizie uzyskanych informacji, stwierdzono istnienie 16 organów niezachowanych. Jedne z nich pochodziły z XVII wieku, jedenaścioro z XVIII, troje z XIX, jedno – z XX wieku. Być może niektóre z instrumentów miały XVII-wieczną proveniencję, jednak na ten temat nie uzyskano informacji. Największą liczbę niezachowanych organów odnotowano w kościele parafialnym w Goźlicach – trzy. Instrumenty po latach użytkowania ulegały naturalnemu zniszczeniu, zwłaszcza wtedy gdy nie były regularnie konserwowane. Trzy z nich zostały unicestwione w tragicznych okolicznościach – w Chobrzeżanach spłonęły wraz z kościołem, w Goźlicach uległy zniszczeniu w czasie działań wojennych I i II wojny światowej.

2. Nazewnictwo

Na określenie organów używa się dwóch podstawowych terminów – w języku łacińskim *organum* i *positivum*, w języku polskim – *organy* i *pozytyw*. W praktyce terminy te występują w różnych wersjach i w połączeniu z dookreśleniami przy-

⁸¹ ADS, Akta parafii Szczeglice 1815-1835, k. 20v.

⁸² ADS, Akta parafii Szczeglice 1846-1983, k. 143.

⁸³ ADS, Akta parafii Szczeglice 1846-1983, k. 127v.

⁸⁴ ADS, Akta parafii Szczeglice 1846-1983, k. 265.

⁸⁵ Gołos, *Polskie organy*, s. 360.

⁸⁶ Lipa, *Niezabytkowe organy*, s. 273.

⁸⁷ *Rocznik Diecezji Sandomierskiej*, s. 186-187.

⁸⁸ ADS, Akta parafii Świątyniki 1941-1983, k. 326; Akta parafii Świątyniki od 1984, k. 30v.

miotnikowymi. Poniżej zamieszczono wszystkie wersje nazewnictwa występujące w przebadanych źródłach:

- XVIII wiek: *organum*, *organum stabile*, *organum fixum*, *organum mobile*, *organum scriniale*, *organum positivum*, *pozytyw*, *pozytew*, *pozytef szkatulny*;
- XIX wiek: *organy*, *organ*, *organ* czyli *pozytyw*, *organum positivum*, *pozytyw*, *pozytewek*, *pozytew*, *pozytyw ruchomy*;
- XX wiek: *organy*, *organ*.

Termin *organum* przybiera trzy formy: *organum*, *organ*, *organy*. Termin *positivum* przybiera cztery formy: *pozytyw*, *pozytew*, *pozytef*, *pozytewek*. Raz występuje forma alternatywnie złożona *organum positivum*. Dookreślenia przymiotnikowe wskazują na rodzaj instrumentu. Nazwa *organum stabile* (*fixum*) wskazuje, że instrument był zamocowany na stałe. *Organum mobile*, *organum scriniale*, *pozytef szkatulny*, *pozytyw ruchomy* – były to instrumenty przenośne, czyli konstrukcyjnie przystosowane do przenoszenia. Zdrobnienie *pozytewek* wskazuje na mały rozmiar instrumentu.

3. Lokalizacja i wygląd zewnętrzny

We wnętrzu świątyni organy najczęściej umieszczane są na chórze muzycznym, a chór lokalizowany jest nad wielkimi drzwiami kościoła, naprzeciw głównego ołtarza. Na określenie chóru muzycznego używa się łacińskiego terminu *chorus* i polskiego *chór*. W przebadanych źródłach użytych zostało sześć form tych nazw: *chorus musicalis*, *chorus musicus*, *chorus pro cantoribus*, *chur muzyczny*, *chor muzyczny*, *hur*.

Wszystkie organy z dekanatu klimontowskiego zlokalizowane były na chórze muzycznym. W źródłach określano konstrukcję i wygląd chórów. W zdecydowanej większości konstrukcje były drewniane, w Obrazowie chór był murowany. Jeżeli chodzi o wygląd, chóry były „niemalowane” lub „kolorami ozdobione”, „różnymi kolorami malowane”. Zapis o pozytywie w Chobrzanach zawiera informację o wyglądzie prospektu – instrument był „zielono malowany, z dwoma klapami po bokach”. Można wnioskować, że były to skrzydła służące do zamykania prospektu. Podkreślano także podobieństwo organów do ołtarzy. Takie ujednolicenie stylistyczne i kolorystyczne było powszechną praktyką.

4. Wielkość i rodzaj organów

Podstawą do określenia wielkości organów jest liczba głosów. W dekanacie klimontowskim znana jest wielkość 13 spośród 16 instrumentów:

- 3 głosy: Kleczanów (XVIII w.),
- 5 głosów: Chobrzany (XVIII w.), Kleczanów (XVIII w.), Klimontów (XVIII w.), Mydłów (XVIII w.),
- 6 głosów: Olbierzowice (XVIII w.),
- 7 głosów: Chobrzany (XIX w.),
- 8 głosów: Mydłów (XIX w.), Olbierzowice (XVIII w.),
- 10 głosów: Szczeglice (XVIII w.),
- 11 głosów: Goźlice (XX w.),

- 12 głosów: Goźlice (XIX w.),
- 16 głosów: Goźlice (XVIII w.).

Nieznana pozostaje wielkość XVII-wiecznych organów z kościoła dominikańskiego w Klimontowie oraz instrumentów w Obrazowie. Tam w XVIII wieku funkcjonowały jednocześnie „organy wielkie” i „mały pozytyw szkatulny”. Liczba głosów nie została określona.

Jeżeli chodzi o rodzaj instrumentów, sądząc po liczbie głosów, w zdecydowanej większości były to małe organy bez pedału, w nomenklaturze organologicznej określane jako pozytywy⁸⁹. Wiadomo, że trzy z nich były przenośne (ruchome, mobilne, szkatulne) – w Chobrzeżanach, Klimontowie w kościele św. Józefa i w Obrazowie. Pozostałe zaś były prawdopodobnie na stałe zamontowane na chórze. Pedał miały 16-głosowe i kolejne 12-głosowe organy w Goźlicach. O innych instrumentach brak bardziej szczegółowych informacji.

5. Inne szczegóły

Dla historii budownictwa organowego ważne są nazwiska budowniczych lub fundatorów instrumentów. W przebadanych źródłach odnaleziono jedynie pięć nazwisk. W 1882 roku w kościele parafialnym w Goźlicach 12-głosowe organy zbudował „Grudecki”. Można przypuszczać, że błędnie zapisano jego nazwisko, a chodzi o znanego z literatury organmistrza Grudzińskiego. Instrument ten spłonął w czasie działań I wojny światowej. Kolejne organy w Goźlicach wybudowano w roku 1938, projekt szafy organowej wykonał inż. Franciszek Mączyński. W źródłach odnotowano, że ten piękny instrument „sprawił” ks. Aleksiewicz [Adam]. Nie wiadomo, czy „sprawił” oznacza ufundował, czy organy zostały wybudowane jego staraniem. W Szczeglicach XVIII-wieczny pozytyw wyrestaurowano kosztem ks. Majewskiego⁹⁰. W Kleczanowie w 1884 roku pozytyw został zbudowany staraniem ówczesnego proboszcza ks. Władysława Kłosińskiego.

Pozostałe szczegóły dotyczą cech konstrukcyjnych organów. Po dwa miechy miały instrumenty w Chobrzeżanach, Kleczanowie i Szczeglicach, trzy miechy – w Goźlicach. Były to z pewnością miechy klinowe. „Miech cylindrowy” zastosowano w XIX wieku w Mydłowie. Jedna informacja dotyczy umiejscowienia klawiatur. Organ w Goźlicach, XVIII-wieczny, 16-głosowy, pierwotnie miał klawiatury wbudowane we frontową ścianę szafy organowej, organista siedział tyłem do ołtarza. W 1856 roku dokonano przebudowy instrumentu, klawiatury umieszczono w bocznej ścianie szafy⁹¹.

⁸⁹ J. Chwałek, *Budowa organów*, Warszawa 1971, s. 25.

⁹⁰ Ksiądz Adam Majewski był proboszczem parafii Szczeglice w latach 1813-1829, zob. Wiśniewski, *Dekanat sandomierski*, s. 285.

⁹¹ Z innych źródeł autorce znane są zapisy komentujące organistę siedzącego tyłem do ołtarza: „siedzi tyłem do Pana Jezusa”. To niejednokrotnie było powodem zmiany usytuowania klawiatur.

Prezentowany artykuł jest kolejnym z cyklu tekstów o organach ziemi sandomierskiej i przyczynkiem do monografii budownictwa organowego i kultury muzycznej diecezji sandomierskiej. Kolejny, przygotowywany przez autorkę, będzie dotyczył instrumentów dekanatu koprzywnickiego.

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

Źródła

Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie (AKMK)

Wizytacja dekanatów: rudnickiego, miechocińskiego, koprzywnickiego i połanieckiego z 1727 r., sygn. AV 22.

Wizytacja dekanatów: koprzywnickiego, połanieckiego, rudnickiego i miechocińskiego z 1738 r., sygn. AV 25.

Wizytacja dekanatów: połanieckiego i koprzywnickiego z 1748 r., sygn. AV 46.

Wizytacja dekanatów: połanieckiego, miechocińskiego, rudnickiego i koprzywnickiego z 1764 r., sygn. AV 51.

Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Sandomierzu (BWSDS)

Wizytacja generalna dekanatów połanieckiego, koprzywnickiego, opatowskiego, zawichojskiego z roku 1782, sygn. J 1476.

Archiwum Diecezjalne w Sandomierzu (ADS)

Akta parafii Chobrzany 1811-1833, bez sygn.

Akta parafii Chobrzany 1835-1843, bez sygn.

Akta parafii Chobrzany 1819-1859, bez sygn.

Akta parafii Chobrzany 1859-1983, bez sygn.

Akta parafii Chobrzany od 1984, bez sygn.

Akta parafii Goźlice 1797-1840, bez sygn.

Akta parafii Goźlice 1848-1983, bez sygn.

Akta parafii Goźlice od 1983, bez sygn.

Akta parafii Kleczanów 1801-1844, bez sygn.

Akta parafii Kleczanów 1844-1983, bez sygn.

Akta parafii Klimontów 1800-1844, bez sygn.

Akta parafii Mydlów 1819-1983, bez sygn.

Akta parafii Obrazów 1843-1983, bez sygn.

Akta parafii Obrazów 1984-2018, bez sygn.

Akta parafii Olbierzowice 1808-1844, bez sygn.

Akta parafii Olbierzowice 1859-1983, bez sygn.

Akta parafii Szczeglice 1815-1835, bez sygn.

Akta parafii Szczeglice 1846-1983, bez sygn.

Akta parafii Świątniki 1941-1983, bez sygn.

Akta parafii Świątniki od 1984, bez sygn.

Archiwum Państwowe w Radomiu (APR)

Akta reperacji kościoła i zabudowań plebańskich w Kleczanowie 1821-1859, sygn. RGR I 5854.

Akta reperacji kościoła w Chobrzeżanach [1845] 1848-1865, sygn. RGR I 5587.

Akta reperacji kościoła w Goźlicach 1824-1865, sygn. RGR I 5727.

Akta reperacji kościoła w Olbierzowicach 1821-1865, sygn. RGR I 6151.

Inwentarz kościoła parafialnego Obrazowa 1839, sygn. RGR I 6151 a.

Opracowania

Chwałek Jan, *Budowa organów*, Warszawa 1971.

Gołos Jerzy, *Polskie organy i muzyka organowa*, Warszawa 1992.

Kapeć Waldemar OP, *Organy i organiści w kościołach polskich dominikanów*, Lublin 1981 (mps pracy doktorskiej, Archiwum Uniwersyteckie KUL).

Kapeć Waldemar OP, *Organy i organiści w polskich klasztorach dominikańskich od XIII-XX wieku*, Lublin 1998.

Konopka Maria, *Organy i organiści w archidiakonacie sandomierskim w XVIII w. na podstawie akt wizytacyjnych*, Lublin 1983 (mps pracy magisterskiej, Archiwum Uniwersyteckie KUL).

Lipa Patryk, *Niezabytkowe organy na terenie województwa świętokrzyskiego*, w: *Organy i ludzie II. Katalogi, opracowania, refleksje*, Warszawa 2020, s. 262-340.

Patalas Aleksandra, *Życie muzyczne w klasztorach dominikańskich prowincji polskiej nieutrzymujących stałych kapel*, w: *Życie muzyczne w klasztorach dominikańskich w dawnej Rzeczypospolitej*, red. A. Patalas, Kraków 2016, s. 15-43.

Rocznik Diecezji Sandomierskiej, red. K. Kida, Sandomierz 2010.

Smulikowska Ewa, *Prospekty organowe w dawnej Polsce*, Wrocław 1989.

Szymanowicz Maria, *Organy w kościołach dekanatu opatowskiego diecezji sandomierskiej. Instrumenty niezachowane w świetle źródeł archiwalnych*, „Roczniki Humanistyczne”, 69 (2021) z. 13, s. 83-100.

Szymanowicz Maria, *Organy w kościołach dekanatu ożarowskiego diecezji sandomierskiej. Instrumenty niezachowane w świetle źródeł archiwalnych*, „Roczniki Teologiczne”, 64 (2017) z. 13, s. 117-135.

Szymanowicz Maria, *Organy w kościołach dekanatu zawichojskiego diecezji sandomierskiej. Instrumenty niezachowane w świetle źródeł archiwalnych*, „Roczniki Humanistyczne”, 67 (2019) z. 12, s. 115-130.

Szymanowicz Maria, *Polska bibliografia organów*, t. I-V, Lublin 2011-2023.

Szymanowicz Maria, *Wiadomości o organach w „Kronice Diecezji Sandomierskiej” z lat 1914-1992*, „Studia Organologica”, 6 (2018) s. 335-344.

Wiśniewski Jan, *Dekanat sandomierski*, Radom 1915.